

Balanse mellom etikk og historiefortelling

av

Anna Rosé Walderhaug

**Bacheloroppgave i
Fjernsyns- og multimedieproduksjon**

Veileder: Ingeborg Opheim Vinge

Universitetet
i Stavanger

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	3
<i>1.1 Problemstilling og avgrensing</i>	<i>3</i>
<i>1.2 Bakgrunn</i>	<i>3</i>
<i>1.3 Begrepsavklaring.....</i>	<i>5</i>
1.3.1 Den journalistiske dokumentaren	5
1.3.2 Etikk og Vær Varsom-plakaten	6
2. Metode	6
<i>2.1 Kvalitative intervju</i>	<i>6</i>
<i>2.2 Teori</i>	<i>7</i>
<i>2.3 Innholdsanalyse.....</i>	<i>7</i>
3. Konseptbeskrivelse	8
4. Analyse	8
<i>4.1 Historiefortelling</i>	<i>9</i>
<i>4.2 Sjømannens millioner</i>	<i>10</i>
<i>4.3 Rekonstruksjon</i>	<i>14</i>
5. Konklusjon.....	15
6. Litteraturliste.....	17

1. Innledning

I produksjonen av en dokumentar vil det dukke opp etiske spørsmål du må ta stilling til. Som dokumentarskaper blir du utfordret til å balansere etikk og historiefortelling. På den ene siden ønsker du å presentere historien på en engasjerende og underholdende måte. På den andre siden må du til enhver tid vurdere de etiske dilemmaene som dukker opp. Denne balansen kan være vanskelig å finne.

NRK sin dokumentarserie «Ukjent arving» utforsker dødes liv og arv. Jeg er selv i prosessen med å lage en dokumentarfilm om min oldemor sin historie, og vil møte på lignende etiske utfordringer slik som produksjonen bak «Ukjent arving». Det kan være lærerikt for meg å se hvordan «Ukjent arving» har løst balansen mellom etikk og historiefortelling.

1.1 Problemstilling og avgrensing

Selv om min oldemor har gått bort, skal jeg likevel lage en dokumentarfilm om hennes historie. For å kunne løse dette på best mulig måte, ønsker jeg å tilegne meg mer kunnskap om de etiske dilemmaene jeg kan havne i. I denne bacheloroppgaven vil jeg derfor undersøke følgende problemstilling:

Hvordan kan man balansere hensynet til etikk og historiefortelling i dokumentarfilm om mennesker som ikke lenger lever?

For å svare på problemstillingen har jeg valgt å se på hvordan NRK sin dokumentarserie «Ukjent arving» har løst dette i sin produksjon. I likhet med mitt eget prosjekt omhandler de etiske valgene i denne serien mennesker som ikke lenger lever. Jeg vil avgrense problemstillingen min til den journalistiske dokumentaren.

1.2 Bakgrunn

I den praktiske delen av min bacheloroppgave, lager jeg en dokumentarfilm om min oldemor sin historie fra andre verdenskrig. Da jeg bestemte meg for å lage dokumentar, undret jeg over *hvorfor* vi synes det er så interessant med dokumentarfilmer. Filmskaper og professor Alexander Røsler forklarer det slik:

Den store mengden dokumentarer som årlig produseres, skyldes vår store nysgjerrighet på virkelige menneskers liv uten fiksjonens forklædninger: slik snakker de, sånn gjør de. Er det også en god historie, synes det som at man faktisk blir mer berørt av «det sanne» enn av det oppdiktede, noe som kan være et argument mot hybridfilmen, der man ikke riktig vet hva som er hva (Røsler, 2015, s. 134).

Jeg er selv glad i dokumentarsjangeren, og kjenner meg igjen i det Røsler beskriver. Jeg er nysgjerrig på virkelige menneskers liv. Da jeg var yngre, spurte jeg mamma og pappa om de hadde noen spennende historier fra vår egen familie. Etter en stund kom det frem at min bestefar ble født i Skottland under krigen. Jeg ønsket å finne ut mer om denne historien. Bestefar kunne fortelle at min oldemor, hans mor Borghild, måtte flykte fra Fedje til Shetland, under andre verdenskrig. Der ble hun gift, gravid og enke kort tid senere. Denne historien gjorde et stort inntrykk på meg. Jeg ble overrasket over at ingen hadde fortalt meg om hennes historie tidligere. Bestefar kunne fortelle at etter krigen ville de fleste unngå å snakke om det som hadde skjedd. De ville glemme, sa han.

Jeg synes det er trist at det er historier, slik som min oldemor sin, som forsvinner. Om historier ikke blir fortalt videre, kan det føre til at historiene forsvinner sammen med dem som går bort. Jeg har derfor følt på et ansvar, og behov, for å lage dokumentarfilm om denne historien for å forevige den og videreformidle den til andre. Professor i Dokumentarproduksjon, Hans Eirik Voktor, beskriver viktigheten av den historiske dokumentaren på denne måten:

Å forstå sine minner, å forstå historien, gir oss mulighet til å forstå hvem vi er.

Til å forstå vår sanntid.

Å forstå historien gir oss mulighet til å gjøre valg om vår framtid.

(Voktor, 2024).

Det Voktor sier her, kan forklare hvorfor jeg føler det er viktig å lage dokumentarfilm om min oldemor sin historie. Ut fra dette kan man si at dokumentarsjangeren kan være en måte å forså seg selv på. Jeg vil forevige historien om min oldemor Borghild ved bruk av dokumentaren. Med dette håper jeg å engasjere andre til å bli nysgjerrig på sin egen historie.

1.3 Begrepsavklaring

I denne delen vil jeg avklare noen begreper knyttet til min problemstilling.

1.3.1 Den journalistiske dokumentaren

Da oppgaven min handler om etiske problemstillinger rundt dokumentarproduksjon, er det viktig å vite hva dokumentarbegrepet betyr. Det er kjent at dokumentarsjangeren er vanskelig å definere. Produsent Thorvald Nilsen skriver at det til alle tider har vært en diskusjon om hva dokumentarfilm er (Nilsen, 2014, s. 47). I følge Store Norske Leksikon er det: «publikums forventning om at dokumentarfilmen er en verifiserbar skildring av virkeligheten, som avgrenser sjangeren i forhold til spillefilmen» (Diesen & Emilsen, 2023).

Filmklipper, Niels Pagh Andersen, forklarer i sin bok *Order in Chaos*, at dokumentarfilmen inneholder et bredt spekter av ulike tilnærminger: «The label can include everything from journalistic muckraking films and artistic experiments to longer news reports and nature films» (Pagh Andersen, 2021, s. 21). Dette kan forklare grunnen til at det kan være utfordrende å finne en konkret definisjon på dokumentarbegrepet. Dokumentarist Nina Grünfeld fremmer også variasjonen av filmer som kan falle inn under dokumentarbegrepet, og hvordan dette kan utfordre dokumentarbegrepet: "I dag lages det et mangfold av fiksjonsfilm og dokumentar som ofte går over i hverandre og konvergerer, både i form og innhold. Dette gjør det utfordrende å definere sjanger" (Grünfeld, 2014, s. 16).

«Ukjent arving» er produsert av NRK og må derfor forholde seg til de etiske retningslinjer gjennom Vær Varsom-plakaten. «Ukjent arving» regnes derfor som en journalistisk dokumentar. I boken *Rhetoric and representation in nonfiction film* beskriver Carl. R. Plantinga den journalistiske dokumentaren slik: «The journalistic documentary maintains the serious social purpose, but emphasizes a rhetoric of objectivity and the requirements of evidence over the creative presentation favored by Grierson» (Plantinga, 1997, s. 29). I min oppgave har jeg tatt utgangspunkt i Plantinga sin beskrivelse av den journalistiske dokumentarfilmen. Jeg erkjenner samtidig dokumentarsjangerens behov for subjektivitet, og at historiefortelling har en sentral plass av formidlingen i dokumentarfilm.

1.3.2 Etikk og Vær Varsom-plakaten

I denne oppgaven er begrepet etikk knyttet til pressens Vær Varsom-plakat. Vær Varsom-plakaten er etiske normer for pressen (trykt presse, radio, fjernsyn og nettpublikasjoner) (Pressens faglige utvalg, 2023). Pressens faglige utvalg utdypet presseetikken sin rolle slik som følgende:

Den enkelte redaktør og medarbeider har ansvar for å kjenne pressens etiske normer og plikter å legge disse til grunn for sin virksomhet. Presseetikken gjelder hele den journalistiske prosessen, fra innsamling til presentasjon av det journalistiske materialet (Pressens faglige utvalg, 2023).

Dokumentarsjangeren kan være utfordrende å holde innenfor faste rammer på grunn av mangelen på klare retningslinjer, i motsetning til journalistikken som forholder seg til Vær Varsom -plakaten. Nilsen forklarer det slik: "Innenfor journalistikken er det et mål om objektivitet, mens det innen dokumentarfilm er større aksept for tydeligere subjektive fremstillinger" (Nilsen, 2014, s. 47). «Ukjent arving» er produsert av NRK og skal derfor være i tråd med Vær Varsom-plakaten. Prosjektleder for dokumentarserien, Svein Haaland, understreker dette: «Alt som NRK produserer, også dokumentarsjangeren, skal være i tråd med Vær Varsom-plakaten. Den forholder vi oss til i alle sammenhenger» (Haaland, 2024).

2. Metode

I denne delen av oppgaven vil jeg gjøre rede for hvilke metoder jeg har valgt å bruke for å svare på problemstillingen min.

2.1 Kvalitative intervju

Jeg har valgt å gjennomføre kvalitative intervju i denne oppgaven. Dette vil jeg gjøre for å få en dypere forståelse for hvordan produksjonen bak «Ukjent arving» har arbeidet med den etiske tilnærmingen i sin produksjon. «Det kvalitative intervjuet vil gi muligheter for spørsmål som kan få frem et mer nyansert bilde av hva intervjuobjektene mener» (Helland, Knapskog, Larsen, Moe, & Østbye, 2007, s. 26). Jeg har valgt å intervjuer Gøril Grov Sørdal og Svein Haaland. Sørdal har jobbet med research, manus og regi. I intervjuet kunne hun fortelle hvordan det var å jobbe med «Ukjent arving» generelt, men gikk også dypere på en enkelt episode som jeg tar for meg i analysen. Haaland er prosjektleder for dokumentarserien.

Han ga meg forståelse for hvilke etiske valg en må ta som produksjon bak en dokumentarserie som «Ukjent arving». Disse intervjuene har gitt meg god innsikt fra folk som har jobbet tett med lignende problemstillinger som jeg selv har stått i, i arbeidet med min egen dokumentar.

2.2 Teori

I tillegg til kvalitative intervju har jeg valgt å ta i bruk faglitteratur for å undersøke problemstillingen min nærmere. I kommende avsnitt vil jeg presentere to bøker jeg har brukt mye for å undersøke problemstillingen.

Den første boken jeg har valgt er: *Hvor går dokumentaren?: nye tendenser i film, fjernsyn og på nett* av Henrik G. Bastiansen og Pål Aam. Denne boken gir god innsikt i utviklingen av dokumentarfilmen, samtidig som den tar opp diskusjonen om hybridformer av dokumentarsjangeren. Den har hjulpet meg å forstå hvorfor det er vanskelig å definere dokumentar-sjangeren. Jeg har brukt litteratur fra følgende kapitler:

- Kapittel 1 av Nina. F. Grünfeld. «Hvem tror du at du er?».
- Kapittel 2 av Thorvald Nilsen. «Om skildring av utenforskap i dokumentarfilm».
- Kapittel 4 av Bjørn Sørensen. «Fiksjon, fakta, dokumentar og hybridformater».

Den andre boken jeg har sett nærmere på er: *Etikk for journalister* av Svein Brurås. Boken gir en grunnleggende innføring i presseetikk (Brurås, 2020, s. 5). Denne boken går inn på de ulike punktene i Vær Varsom-plakaten. Dette har hjulpet meg å få forståelse for de ulike punktene jeg vil ta for meg i analysen. Dette har hjulpet meg å få kunnskap rundt etikken NRK må forholde seg til i produksjonen av en dokumentarserie som «Ukjent arving».

2.3 Innholdsanalyse

I følge Store Norske leksikon er innholdsanalyse en: «samfunnsvitenskapelig metode for analyse av innhold i skriftlige eller muntlige tekster, samt bilder, videoer eller filmer» (Grønmo, 2020). Ved bruk av innholdsanalysen skal jeg analysere innholdet i en episode fra «Ukjent arving».

Jeg har valgt å analysere episode 1, fra sesong 2 av «Ukjent arving». Jeg vil ta utgangspunkt i punkt 4.1, 4.2, og 4.3 av Vær Varsom-plakaten. Jeg vil undersøke hvordan NRK har valgt å

løse oppgaven med å lage dokumentar om mennesker som ikke lever lenger. I analysen vil jeg trekke inn de kvalitative intervjuene jeg har gjort for å utdype hvordan produksjonen har jobbet rundt etikken i dokumentarserien. Oppgaven min er avgrenset til den journalistiske dokumentaren, da dokumentarserien er produsert i henhold til Vær Varsom-plakaten. Til slutt ønsker jeg å se nærmere på hvordan «Ukjent arving» har brukt rekonstruksjon av scener som et fortellende virkemiddel. Jeg vil undersøke hvorfor rekonstruksjon kan føre til etiske utfordringer i den journalistiske dokumentaren. Dette vil jeg gjøre for å tilegne meg kunnskap til jeg selv skal bruke rekonstruksjon i min egen dokumentarfilm.

3. Konseptbeskrivelse

«Ukjent arving» er en dokumentarserie produsert av NRK. På nettsiden til NRK står det følgende beskrivelse av serien: «Hvert år er det folk i Norge som går glipp av store arvebeløp, fordi ingen vet om dem. Tarjei Strøm jakter ukjente arvinger, vil han finne dem?» (NRK TV, 2022). Sjørdal forklarer at «Ukjent arving» er et svensk konsept, som NRK valgte å adaptere. De har også laget det i Danmark (Sjørdal, 2024).

Dokumentarserien hadde sin premiere i 2020, og kom ut med en andre sesong i 2022 (NRK TV, 2022). Totalt er det laget elleve episoder på rundt 40 minutter. Hver episode handler om en ny person sin historie og arv. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i «Ukjent arving» i min oppgave, fordi det er en relativt ny dokumentarserie og aktuell for lignende problemstillinger jeg selv kan møte i min egen dokumentarproduksjon.

4. Analyse

Jeg har valgt å analysere episode en, fra sesong to av «Ukjent arving». Jeg vil analysere hvordan produksjonen bak «Ukjent arving» har løst de etiske problemstillingene bak denne episoden, med utgangspunkt i Vær Varsom-plakatens punkt 4.1, 4.2 og 4.3.

Prosjektleder Svein Haaland ble bedt om å dele hans tanker rundt hvorfor han tror NRK, som kringkaster, har valgt å produsere serien «Ukjent arving»:

Først må vi se på hensikten med journalistikken. Det er for å hjelpe enkeltpersoner å få utbetalt en arv som de har rett på, men som de selv ikke har vært i stand til å tilegne seg, som oftest fordi de mangler informasjon.

Gjennom serien driver NRK også folkeopplysning om arvespørsmål. Informasjon som kan sette publikum i stand til å gjøre beder valg i spørsmål om arv. Serien problematiserer også konsekvenser av kommunikasjon eller kommunikasjonssvikt rundt kompliserte familierelasjoner.

I tillegg til dette, gir serien også publikum innsikt i spennende livshistorier som sier noe om hva et liv er eller kan være. Det har også en egenverdi (Haaland, 2024).

Pagh Andersen sier at vi forteller historier for å forstå oss selv og livet vi lever (Pagh Andersen, 2021, s. 12). Ut ifra dette kan vi skjønne hvorfor mennesker verdsetter dokumentarsjangeren.

4.1 Historiefortelling

Filmkritiker Bill Nichols presiserer at historiefortellingen er et sentralt virkemiddel i dokumentarsjangeren: "Documentaries tell us about the world by telling stories or commenting on a situation with the tools of engagement forged by storytelling and rhetoric" (Nichols, 2017, s. 7). Nichols forteller at det som skiller fiksjon fra dokumentar, handler om i hvilken grad historien samsvarer med faktiske situasjoner, hendelser og personer kontra hvilken grad det først og fremst er et produkt av filmskaperens oppfinnelse (Nichols, 2017, ss. 8-9).

Dokumentarer som produseres av NRK har flere retningslinjer å forholde seg til enn den frie dokumentaren. Professor Bjørn Sørensen, forteller at fjernsynsdokumentaren står overfor høye krav om balansen mellom underholdning og journalistikk:

Kravet om at fjernsynsdokumentaren skal være underholdende har ført til en stadig sterkere bruk av fortellende teknikker i dokumentaren, samtidig som de journalistiske kravene overfor dokumentarfilmen er blitt skjerpet (Sørensen, 2014, s. 86).

På bakgrunn av dette kan det gjøre det vanskelig å vite hvor stor vekt du kan legge vekt på historiefortellingen i dokumentarfilm. Pagh skriver i sin bok *Order in Chaos* at: "Principles are important guideposts, but life isn't black and white; it's filled with grey areas and dilemmas" (Pagh Andersen, 2021, s. 39). Man kan si at Vær Varsom-plakaten fungerer som

en ramme for produksjonen i «Ukjent arving». Det kan likevel bli diskusjon om hva som er lov, og ikke, i henhold til etiske hensyn.

4.2 Sjømannens millioner

Episoden jeg skal analysere er kalt «Sjømannens millioner». Jeg vil trekke ut tre punkter i Vær Varsom-plakaten som jeg vil ta utgangspunkt i for å kunne reflektere rundt hvordan «Ukjent arving» har valgt å løse balansen mellom etiske problemstillinger og historiefortellingen i den valgte episoden. Jeg har valgt å holde navn fra episoden anonyme, og vil bruke «sjømannen» som navn på den avdøde i denne episoden.

Gøril Grov SørDAL forteller at episoden om «Sjømannens millioner» stakk seg ut som en «skikkelig nøtt». Denne episoden handler om en sjømann som etterlot seg flere millioner kroner i arv da han døde. Kirken var tom da han ble begravet. Det ble ikke funnet noen arvinger til han, og derfor tok «Ukjent arving» over mysteriet om hvem som hadde rett på arven hans. Episoden finner arvingene til sjømannen til slutt. I slutten av episoden får vi svar på hvorfor arvingene aldri ble kjent med onkelen sin.

SørDAL forteller at det kom til et punkt hvor de vurderte å legge episoden på is. SørDAL forteller at de var i dialog med bekjente av sjømannen, og kom sammen frem til en løsning som var greit for dem. De endte opp med å lage episoden fordi de hadde god kommunikasjon med bekjente av sjømannen. Som i min egen dokumentarproduksjon, er ikke oldemor der for å gi meg samtykke. Det er bestefar som gir meg samtykke på hennes vegne. Selv om personen er gått bort, må man likevel forholde seg til etiske retningslinjer. Haaland forteller det slik:

Generelt kan vi si at jo eldre saken er, jo mindre hensyn trenger man å ta når det gjelder spørsmål om å verne den som omtales. Vi er vant til å tenke at vi skal ivareta personvernet til folk som omtales, noe vi gjør, men rent juridisk er det slik at vanlige personvernbestemmelser ikke gjelder døde (med noen unntak) (Haaland, 2024).

Det kan likevel være etisk utfordrende å fortelle personlig informasjon om den avdøde sjømannen. Produksjonen skal prøve å balansere respekt for sjømannens ettermæle, samtidig som historiefortellingen skal holde seeren interessert. Under episoden blir vi fortalt store deler av sjømannens liv, mens det blir avduket informasjon om sjømannens familie-tre. I løpet av episoden besøker programleder Tarjei Strøm, kolleger og familie til sjømannen. I episoden

oppsøker programlederen en niese av sjømannen, som aldri har visst om sin onkel. Hun forteller i episoden at: «Jeg tenker kanskje at han har vært ensom? Jeg vet ikke hvordan han har hatt det. Kanskje han har hatt lyst til å ha kontakt» (Ukjent arving, 2022: 16:25-16:35). Denne måten å legge frem historien om sjømannen på, kan gjøre publikum mer nysgjerrig og interessert. Det skaper konflikt, og som McKee sier: «Nothing moves forward in a story except through conflict» (McKee, 1999, s. 210). McKee forteller at uten konflikt, er det ingen historiefortelling:

Put it another way, conflict is to storytelling what sound is to music. Both story and music are temporal arts, and the single most difficult task of the temporal artist is to hook our interest, hold our uninterrupted concentration, then carry us through time without an awareness of the passage of time (McKee, 1999, s. 210).

Derfor kan vi si at konflikt er med på å dra oss med i historien. I episoden blir vi med på en reise gjennom sjømannen sitt liv. I episoden besøker programlederen Norsk Jernbanemuseum. Dette er for å illustrere hvor sjømannen vokste opp, nemlig på en togstasjon. På denne måten kan jeg som publikum sette meg lettere inn i livet hans, i istedenfor å fortelle det i f.eks. et intervju. Sørdal forteller at det dukket opp flere vanskelige etiske dilemmaer de måtte ta stilling til når de dukket dypere i sjømannens historie. Dette gjorde at de måtte ta noen valg. Røsler, forteller i sin bok *Dokumentarens spesielle utfordringer*, at film handler nettopp om valgene vi tar:

Hybrid eller klassisk dokumentar – film handler alltid om hvilke valg man tar: Hva man velger å fortelle, og ikke minst hva man unnlater å fortelle, noe som leder over i spørsmål om etikk (Røsler, 2015, s. 135).

Det vil være viktig å ikke utlevere private detaljer eller sensitive opplysninger som kan krenke deres minne eller etterlate et feil inntrykk av dem. Vær Varsom-plakaten 4.1 skriver: «Legg vekt på saklighet og omtanke i innhold og presentasjon» (Pressens faglige utvalg, 2023). Professor og forfatter, Svein Brurås, forklarer begrepet saklighet i dette punktet av Vær Varsom-plakaten slik:

I begrepet saklighet ligger en oppfordring til å legge vekt på det vesentlige, på de informasjonene som det er viktig for publikum å ha kjennskap til, på det som hører til saken - og ikke på det spekulative, det som noen kanskje er nysgjerrig på, men som faller utenfor et offentlig informasjonsbehov (Brurås, 2020, s. 230).

Brurås legger til at «omtanke» betyr det i denne sammenhengen å unngå unødig krenkelse av menneskets følelser (Brurås, 2020, s. 231). Ut ifra de kvalitative intervjuene jeg har gjort, er det tydelig at «Ukjent arving» legger stor vekt på saklighet og omtanke i innhold og presentasjon. Det kan diskuteres om noen personlige ting som blir nevnt om sjømannen faller utenfor et offentlig informasjonsbehov. Det er viktig å presisere at når «Ukjent arving» forteller sensitiv informasjon er det gjort i samråd med pårørende. Sjørdal forklarer det slik:

Målet er å lage programma våre på ein ansvarleg og respektfull måte, med varme og empati. Me skal ikkje krenke ettermælet til avdøde menneske som ikkje kan svare for seg, og me skal gjere vårt ytterste for at alle medverkande får ei positiv oppleving. I størst mogleg grad viser me ikkje personsensitiv informasjon. I den grad me gjer det, er det i samråd med slektningane/arvingane (Sjørdal, 2024).

Episoden om sjømannen kan etterlate et feil inntrykk av sjømannens liv. Det blir fortalt at de siste årene av livet hans gikk det ikke bra med han (Ukjent arving, 2022, 05:00-05:20).

Da «sjømannen» gikk i land på 1980-tallet, fikk han seg jobb som vaktmester ved Patentstyret i Oslo. Patentstyret var en trivelig og sosial arbeidsplass. Men «sjømannen» deltok ikke på festlighetene. Han ville ikke. Da han pensjonerte seg, holdt han ikke kontakten med sine tidligere kolleger (Ukjent arving: 06:02-06:20).

Dette er et eksempel på en del av episoden som kan virke litt unødvendig å ta med. Det er informasjon som kan falle utenfor et offentlig informasjonsbehov (Pressens faglige utvalg, 2023). Vær Varsom Plakaten 4.2 sier at: «Gjør klart hva som er faktiske opplysninger og hva som er kommentarer» (Pressens faglige utvalg, 2023). Gjennom denne episoden stilles det flere spørsmålsteget om sjømannens liv. På den ene siden kan disse spørsmålene virke spekulerende for publikum. På den andre siden kan det hjelpe seeren til å tegne seg et bilde av hvem sjømannen var som person.

Vær Varsom Plakaten 4.3. «Vis respekt for menneskers egenart og identitet, privatliv, etnisitet, nasjonalitet og livssyn. Vær varsom med bruk av begreper som kan virke stigmatiserende. Fremhev ikke personlige og private forhold når dette er saken uvedkommende (Pressens faglige utvalg, 2023).

Dette punktet bekrefter hvor viktig det er å vise respekt for den du lager dokumentarfilm om. Brurås forklarer dypere hva dette punktet betyr slik:

Denne bestemmelsen i Vær Varsom-plakaten handler først og fremst om ikke å omtale private forhold og menneskers personlige særtrekk og egenskaper når dette er irrelevant for saken. Generelt hører det med til god journalistikk å få fram mest mulig fakta om en sak, også fakta som kan fortelle noe om menneskene som er involvert i saken. Men dette må altså veies opp mot andre etiske hensyn. I noen typer saker er det som kjent navn og identitet vi holder tilbake, andre ganger kan det være andre personopplysninger som vi kjenner til, men unnlater å publisere - enten fordi det er irrelevant, eller fordi det er stigmatiserende (Brurås, 2020, s. 236).

Det kan være noe av den personlige informasjonen om sjømannens utfordringer som kunne vært unngått å ta med i episoden. Likevel, er det et godt grep for historiefortellingen. Samtidig som informasjonen i denne episoden kan bidra til å kaste lys over samfunnet vi lever i (Pressens faglige utvalg, 2023).

På slutten av episoden får vi vite svært personlig informasjon om sjømannen. Det blir fortalt at sjømannen hadde et alkoholproblem. Programleder, Tarjei Strøm, forteller at: «Sjømannen slet med ett eller annet. Det kan høres ut som om han brukte alkohol som medisin» (Ukjent arving, 2022: 27:45-28:00). Da dette kommer frem forteller programlederen at historien om sjømannen plutselig ble mer kompleks: «Det er en historie som ikke kun dreier seg om slekt og arvinger, men også et menneskeliv» (Ukjent arving, 2022: 29:05-29:20). Denne informasjonen kan bidra til dybde i historiefortellingen.

På bakgrunn av alkoholproblemet til sjømannen, opplyser programlederen videre at: «Alkoholmisbruk blant sjømenn var utbredt da sjømannen var til sjøs» (Ukjent arving, 2022: 29:36-29:45). Videre forklarer programlederen at: «På 1960-tallet ble sjømenns alkoholmisbruk omtalt som et av våre mest forsømte sosiale problemer» (Ukjent arving, 2022: 30:00-30:10). Dette virker opplysende for seeren, og setter historien til sjømannen i kontekst til livet og perioden han levde i. Som publikum kan dette hjelpe på forståelsen for bakgrunnen til hans alkoholproblem. Denne informasjonen kan kaste lys over samfunnet vi lever i, som er det sentrale punktet i Vær Varsom-plakaten 1.2 og 1.4 (Pressens faglige utvalg, 2023).

På bakgrunn av dette vil jeg si at denne episoden har en fin balanse mellom historiefortelling og etikk. Det kan hjelpe at sjømannen blir satt i kontekst av et sosialt problem. Episoden understreker at de ikke vet grunnen til at sjømannen drakk. SørDAL sier at når de jobbet med «Ukjent arving» var de varsomme når de valgte hva de fortalte om den avdøde

hovedpersonen. «Dette er jo mennesker som ikke får svare selv, de har ikke sagt ja til å være med i en dokumentar» (Sørdal, 2024). «I noen av tilfellene tror jeg at den avdøde kanskje ikke hadde likt at det lages en dokumentar om dem» (Sørdal, 2024). Sørdal forteller at hun i ettertid har kjent en del på dette i etterkant, at det ikke følte helt riktig.

Haaland understreker at det er en rekke etiske problemstillinger som er knyttet til denne type dokumentar-serier. Han understreker at produksjonen er nøye på å vurdere hva som er nødvendig informasjon å gå ut med:

I Ukjent Arving er vi nøye med å vurdere hvilke følsomme opplysninger det er nødvendig å gå ut med for å kunne fortelle historiene vi ønsker å fortelle. Vi vurderer alltid flere historier enn de vi forteller, og vi sitter vanligvis på langt mer kunnskap om hovedpersonene enn det vi går ut med i de ferdige TV-programmene (Haaland, 2024).

4.3 Rekonstruksjon

«Ukjent arving» bruker rekonstruksjon av scener i noen episoder. Jeg vil selv bruke rekonstruksjon som et virkemiddel i min egen dokumentarfilm. Derfor vil jeg undersøke utfordringer med å gjøre dette, særlig når det gjelder å skildre scener om folk som ikke lenger lever. Dette gjør at vedkommende ikke kan bekrefte at det er presentert riktig i henhold til historien. Rekonstruksjon av scener er et vanlig virkemiddel i dokumentar. Rekonstruksjonen kan styrke historiefortellingen Men, det er ikke bare enkelt å drive med rekonstruksjon av scener. Det må tas noen hensyn ved bruk av dette visuelle virkemidlet:

Presentasjonsformen og bruken av visuelle virkemidler kan føre til sterke følelsesmessige reaksjoner både hos publikum og hos pårørende og andre involverte. Det er et etisk anliggende å ta hensyn til dette. Men det er vanskelig å sette opp klare og generelle kriterier for hva som er akseptabelt og ikke akseptabelt (Brurås, 2020, s. 234).

På spørsmål om hvordan Haaland ser på bruk av rekonstruksjoner som virkemiddel i historiefortellingen svarer han:

Ved bruk av rekonstruksjoner, må man være sikker på at publikum oppfatter hva som er rekonstruksjon, i tillegg til at personvern hensyn også må vurderes for slike sekvenser. Ellers er dette et helt uproblematisk fortellergrep (Haaland, 2024).

«Noen produsenter og TV-kanaler insisterer på at rekonstruksjoner markeres som dét for ikke å sette resten av filmens troverdighet på spill» (Røsler, 2015, s. 132). Det er tydelig for seeren at det er tatt i bruk rekonstruksjon og skildring i «Ukjent arving». «Vi brukte skuespillere, men vi viste ikke ansikter, mimikk og kroppsspråk, og de hadde heller ingen replikker. Vi tenkte nøye gjennom hvilke scener vi kunne gjenskape» (Sørdal, 2024). De tar også i bruk et utseende av bildene hvor ting er mer utydelig enn i scenene hvor det ikke er tatt i bruk rekonstruksjon. På bakgrunn av dette kan man argumentere for at det ikke er nødvendig med en slik markering av rekonstruksjonene i «Ukjent arving».

5. Konklusjon

I denne oppgaven har jeg studert problemstillingen:

Hvordan kan man balansere hensynet til etikk og historiefortelling i dokumentarfilm om mennesker som ikke lenger lever?

Ved bruk av litteratur, kvalitative intervjuer og analyse av en episode av NRK sin dokumentarserie «Ukjent arving» har jeg blitt klokere på hvordan man kan ta hensyn til etikken, samtidig som tar i bruk historiefortelling.

Jeg har lært at til tross for at NRK tar i bruk de etiske retningslinjene under Vær Varsom-plakaten, kan det fortsatt være utfordrende å vite hvor grensene går i den journalistiske dokumentaren. Jeg har lært at man må trå varsomt når en lager dokumentar om mennesker som ikke lenger lever. Dette er fordi de ikke har mulighet til å gi samtykke og svare for seg selv, og historien som fortelles. Da gjelder det å finne balansen mellom historiefortelling og etikk. Det kan friste og utlevere mye personlige detaljer for å få seerens oppmerksomhet ved bruk av historiefortellingen, men dette er ikke alltid etisk rett å gjøre.

Jeg tror rekonstruksjon fungerer godt i «Ukjent arving» fordi seeren ikke ser fjesene til skuespilleren tydelig, samtidig som at de ikke har replikker eller stemme. Dette gjør at det er vagt nok til at seeren oppfatter hva som er ekte og hva som er rekonstruksjon. Det er også et annet uttrykk på skildringen, i forhold til resten av episoden. Disse observasjonene tar jeg med meg inn i min egen produksjon.

Jeg mener produksjonen bak «Ukjent arving» har fått til en god balanse mellom historiefortelling og etiske hensyn i episoden om «Sjømannens millioner». Jeg kan forstå at denne episoden stakk seg ut som en «skikkelig nøtt» for Sjørdal. Det er noe personlig informasjon som blir utlevert om sjømannen, som jeg er usikker på om jeg ville tatt med selv. Samtidig fører den personlige informasjonen til et mer engasjement hos meg som publikum. Da produksjonen hele veien har hatt kommunikasjon med bekjente av sjømannen, mener jeg det er forsvarlig å lage en episode om hans historie. Jeg ville ikke vært foruten denne historien om sjømannen og hans liv. Jeg tenker at episoden er løst på mest riktig måte i forhold til omstendighetene.

Som dokumentarskaper må man utelukke mye informasjon når man lager dokumentar om mennesker. Dette gjør man ofte fordi man må ta hensyn til etikken. Det er ofte de personlige historiene som engasjerer seeren mest, fordi vi kan relatere til dem. For å få frem en personlig historie, vil det kreve at man forteller personlige ting. Her gjelder det å finne en balanse mellom hva som er etisk rett, og hva som er bra historiefortelling. Denne balansen kan være vanskelig å finne og dessverre finnes det ikke et fasit-svar for de fleste dokumentarer.

6. Litteraturliste

Brurås, S. (2020). *Etikk for journalister*. (6.utgave.). Bergen: Fagbokforlaget.

Diesen, J., & Emilsen, A.-S. (2023, September 29). *Dokumentarfilm*. Hentet 12. mai fra Store norske leksikon: <https://snl.no/dokumentarfilm>

Grønmo, S. (2020, Oktober 5). *Innholdsanalyse*. Hentet 13. mai fra Store Norske leksikon: <https://snl.no/innholdsanalyse>

Grünfeld, N. F. (2014). Hvem tror du at du er? I H. Bastiansen, & P. Aam, *Hvor går dokumentaren? Nye tendenser i film, fjernsyn og på nett* (ss. 15-34). Bergen: Fagbokforlaget.

Haaland, S. (2024, Januar 17). Prosjektleder. (A. Walderhaug, Intervjuer)

Helland, K., Knapskog, K., Larsen, L., Moe, H., & Østbye, H. (2007). *Metodebok for mediefag* (3.utg.). Bergen: Fagbokforlaget.

McKee, R. (1999). *Story*. London : Methuen Publishing Limited.

Nichols, B. (2017). *Introduction to documentary* (3.utg.). Indiana University Press.

Nilsen, T. (2014). Om skildring av utenforskap i dokumentarfilm. I H. Bastiansen, & P. Aam, *Hvor går dokumentaren? Nye tendenser i film, fjernsyn og på nett* (ss. 35-58). Bergen: Fagbokforlaget.

NRK. (2022, September 11). *Sjømannens millioner*. (Episode av dokumentarserien Ukjent arving) Hentet 10. januar 2024 fra: <https://tv.nrk.no/serie/ukjent-arving>

Pagh Andersen, N. (2021). *Order in Chaos*. Danmark: Narayana press.

Plantinga, C. (1997). *Rhetoric and representation in nonfiction film*. Cambridge: Cambridge University press.

Norsk Presseforbund (2023). *Vær Varsom-plakaten*. Hentet fra Pressens faglige utvalg: <https://presse.no/pfu/etiske-regler/vaer-varsom-plakaten/>

Røsler, A. (2015). *Dokumentarfilmens spesielle utfordringer*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Sørdal, G. G. (2024, Januar 17). Journalist. (A. Walderhaug, Intervjuer)

Sørensen, B. (2014). Fiksjon, fakta og hybridformater. I P. Aam, & H. Bastiansen, *Hvor går dokumentaren? Nye tendenser i film, fjernsyn og på nett* (ss. 81-90). Bergen: Fagbokforlaget.

Voktor, H. (2024, Mars 20). Professor. (A. Walderhaug, Intervjuer)